

ratka marić: »kulturna mašina«

radionica sic beograd, 1985.

zorica bobić

Knjiga Ratke Marić, »Kulturna mašina«, nastala kao sublimacija njenog magistarskog rada, nosi podnaslov »Kritika teorija industrije svesti«. Obzirom da autor nije imao namjeru da od svoje knjige pravi pregled teorija o industriji svesti, što je uostalom i podcrtano u podnaslovu, moglo bi se reći da se »Kulturna mašina« pre svega bavi teorijskim procenjivanjem »rivalskih teorija«.

Fenomen industrije, odnosno indukovana svesti, nastao kao posledica brzog i silovitog razvoja tehnologije u okviru masovnih medija, kao jedan od najfascinantnijih fenomena 20. veka, bio je predmet mnogih studija i teorijskih rasprava. Ovaj fenomen Ratka Marić određuje kao »industrijski indukovani i tehnički posredovan simbolički poredak, pomoću koga je moguće izazivati i kontrolisati društveno ponašanje masa...« Osnovni sadržaj industrije svesti određen je industrijalizovanom proizvodnjom društvenog privida, masovnim oblicima njegove potrošnje i nevidljivim oblicima kontrole masovnog ponašanja.«

Vrlo studiozno pričavši problemu i fenomenu industrije svesti, autorka ove knjige je sve teorije o njima podjelila u dve grupe. Prvoj grupi pripadaju sve one teorije koje se negativno opredeljuju prema industriji svesti i funkciji masovnih medija u savremenim razvijenim društvima, kakve su pre svega teorije Horkajmara i Adorna, dok bi u drugu grupu spadale one, koje nisu negativno opredeljene prema pomenutom fenomenu. Zanimljiva je stvar da ovoj drugoj grupi pripadaju vrlo divergentne teorijske orijentacije: Makluanova nekritičko oduševljenje tehnologijom, masovnim medijima i njihovim moćima; vrednosna neutralnost Alvina Toflera i Encesbergerovo racionalno razumevanje i prihvatanje istih.

Konceptualno gledano, knjiga je komponovana u tri dela. Uslovno, prvi deo bi se mogao nazvati »uvodenjem u problem«, jer je autor ovde nastojao da izloži i objasni sam fenomen industrije svesti. Drugi deo predstavlja izlaganje postojećih teorija o industriji svesti, dok je treći eksplikacija autorovih kritičkih zapažanja u odnosu na izložene teorije. »Proizvodnja kritike«, kako je naslovljen treći deo ove knjige, predstavlja komparativnu analizu teorija o industriji svesti sa jedne strane, a sa druge njihovu kritiku. Odbijajući ekstremne varijante stava o industriji svesti, Ratka Marić ne pristaje ni na Makluanovu fascinaciju tehnologijom, niti na radikalno odbijanje da se prihvati tehnički napredak.

Poštavivši razmatranje u odnos »jeste-treba« pitanje, »Kulturna mašina«, zapravo komentariše domete postojećih teorija, kroz njihovo uobičajivanje fenomena in actualio i in potentio. Tako se pokazuje, da su sve one: 1) uočile fenomen industrije svesti i podvrgle ga analizi 2) kritikovali postojeće društvene odnose koji su u svojoj biti u funkciji indukovana odnosno proizvodnja svesti, 3) uočile potrebu za društvenim promenama i 4) kritikovali ideološki žargon, kao osnovno sredstvo manipulacije svešću.

Ono što su sve teorije mogle da učine, ali su to ipak propustile, može se svesti na nekoliko suštinskih kritičkih mesta ove knjige: 1) sve ove teorije su fenomen industrije svesti tumačile samo fragmentarno, a ne kao jednu od manifestacija društvenog totaliteta; 2) iako su kritikovali postojeće društvene odnose u ime novih i boljih, ove druge su takode, samo fragmentarno projektovali; 3) ni u jednom od njih nije eksplirao subjekt društvenih promena i 4) nisu uvidele da i same potpadaju pod žargonsku upotrebu govora.

Konkretno, Ratka Marić je svoju kritiku svih dosadašnjih teorija o industriji svesti sublimirala u sledećih sedam tačaka:

1) sve teorije su uočile proces industrijalizacije svesti

2) pokazale su da masovno komuniciranje zadobija oblike industrijske proizvodnje »ropstva« masa

3) iskazale su potrebu da se izgradi nov kategorijalni aparat

4) međutim, mnoge od njih su zanemarile demokratske aspekte društvenog indukovana svesti

5) same razvijaju ideološki žargon

6) po autorovom mišljenju, najznačajnije su one teorije koje otkrivaju oslobođilačku funkciju demokratske upotrebe medija

7) sporadično se bave istraživanjem društvenih pretpostavki masovnih medija, koji bi mogli da utiču na karakter društvenih promena;

Najplodniji deo ove knjige, sigurno je onaj u kome autorka analizira i komentariše žargonsku upotrebu govora. Implicite, tu je postavljeno pitanje o mogućnosti »pročišćavanja javne upotrebe govora« od svih ideoloških aditiva; Naime, ako se kritika industrije svesti i sama ideologizuje, onda to istovremeno upućuje na potrebu stvaranja jednog meta-nivoa, na kome bi se tek moglo govoriti o ideologiji, i jednog meta-jezika, kao instrumentarija kritike.

Uopšte uzev, autorka je bliska Encesbergeru, kako po esejističkom pristupu temi, tako i po stavu koji zauzima u odnosu na fenomen industrije svesti. Fleksibilnost, antidogmatičnost i toleranciju Ratke Marić ogleda se u njenom kritičkom razumevanju fenomena i uvidu u revolucionarne moći upotrebe »novih medija«.

Iako »Kulturna mašina« nije samo pregled postojećih teorija o industriji svesti i njenim posledicama, već i njihovo kritičko promišljanje, ona zapravo ne daje konačan i konkretan model poželjne upotrebe medija. To što Ratka Marić ostavlja pitanje otvorenim, samo je, kao i kod Encesbergera, još jedna potvrda smelosti i sposobnosti savremenog intelektualca da bude isprovociran. Jer, kako je to Encesberger pisao, »uopšte, treba praviti razliku između nepodmitljivosti i defetizma. Nije reč o tome da se industrija svesti nemoćno odbaci, nego da se čovek upusti u njenu opasnu igru«. Ratka Marić je u tome i uspela.

• nove knjige • nove knjige • nove knjige

• nove knjige • nove knjige • nove knjige

»rečnik književnih termina«, institut za književnost i umetnost u beogradu, nolit, 1985.

zoran subotići

»Terminologija nauke o književnosti, u velikom i značajnom svom dijelu, nastala je drugačije od terminologije drugih nauka pa i onih humanističkih. »Predmet« naše nauke – različito od predmeta drugih nauka – umije govoriti, i to govoriti sa smisom za suvrsnu analizu; naš »predmet«, uz to, voli koji put sam zamisliti svoje ime, voli nastupati sa teoretski obrazloženim programom vlastite aktivnosti, voli se ispojedati o svom postupku i o svojoj svrsi. Različito od minerala ili mikroba, različito čak od jezika kakav zanima lingvistu, naš je »predmet« rječit, i to redovito rječitiji od naše nauke same. Velik i značajan dio terminologije naše nauke nastao je samodjetnošću našeg »predmeta«, nastao je dakle u osjetljivoj ovisnosti o specifičnim zakonima stvaranja ove ili one specifične ljepote; nije stvoren i nije ni u intenciji imao biti stvoren prema potrebama djetalnosti koju zovemo naukom o književnosti.« (Svetozar Petrović: »Priroda kritike«, Liber, Zagreb, 1972.)

Dobili poznavaoči problematike književne terminologije svakako će imati razumevanja za ovaj poduzi citat iz dela cjenjenog profesora i naučnika, samim tim što se u osnovi metodologije izrade Rečnika književnih termina prepoznavaju njegove misli i istraživanja. Pozivanje na autoritet u samom početku teksta nema za cilj da se stvar in medias res problematizuje, već da se stvari jedan okvir, koji bi omogućio pravednije i objektivnije vrednovanje ovog dela.

Institut za književnost i umetnost u Beogradu još jednom se potvrdio kao institucija koja je spremna da se suoči i sproveđe u delo vrlo ozbiljne naučne projekte, poput ovog poslednjeg: izrade Rečnika književnih termina. Od prvog koraka na ovoj publikaciji, dakle od uradenog alfabetara davnje 1965. godine, do danas, u ovaj naučni projekt uključivali su se naši najeminentniji stručnjaci za razne oblasti književne problematike. Dovoljno je pogledati sastav uredničkog odbora koji je izadu Rečnika priveo kraju (dr Zdenko Škrebić, dr Miron Flašar, dr Dragiša Živković, dr Žarko Ružić, dr Zoran Konstantinović, dr Svetozar Koljević, dr Nikola Koljević, dr Vlada Nedić, dr Hatidža Krnjević, dr Miroslav Pantić, dr Milan Damjanović) ili spisak saradnika, pa da shvatimo o kakvom značajnom delu se radi. Čak i kritički najizoštrenija pera neće moći izbeći panegiričke tonove, ponajpre ako imaju u vidu celokupnu situaciju naše i svetske nauke o književnosti i, naravno, ako imaju u vidu sve teškoće koje se javljaju pri izradi ovako kapitalnih dela. Sakupiti na jedno mesto, i enciklopedijskim metodama i stilom prezentovati tako fluidnu materiju nije nimalo lako, pogotovo na ovim prostorima. Mi još uvek nemamo ravziono sistematsko teorijsko promišljanje mnogih pojava u književnosti. Mnogo toga prepunu je slučaju, pomorskih oponašanjem »spoljnog sveta«, često se daje prednost nekoj pojavi koja odgovara drugih zahtevima, ne imanentno književnim zapostavljuju se mnoge činjenice od vitalnog značaja za razvoj književno-teorijske misli. Ne postoji organizovan rad koji bi aktivirao postojće duhovne potencijale i stvorio značajniju teorijsku »mrežu« sposobnu da pokrije ionako razudene književne prostore. Po našem starom običaju, i u ovaku delikatnim pitanjima očekuje se pojava Pojedinca koji će svojom umnošću spustiti svoje istraživačke sonde u još veće dubine. Jedina svetlijta tačka na tom horizontu, naročito u poslednje vreme, jeste Zagreb gde postoji razvijen program znanstvenog proučavanja književnosti. Ostali univerziteti centri i dalje imaju genijalne profesore i još genijalnije studente.

Elem, u tim, nimalo sjajnim uslovima, napravljen Rečnik prestavlja podvig bez preseđana. Mnogi su to i osetili i, kako knjižari tvrde, Rečnik književnih termina, prodaje se poput famoznih bestselera.

Nešto malo upućeniji u književno-teorijsku problematiku i stručnjaci za pojedine oblasti nauke o književnosti (sudeći po kritikama koje se upućuju Rečniku) otvarajući ovi knjigu ne poveravaju odmah što se u njoj nalazi o od stvari koje ne poznaju dovoljno ili nimalo, nego se poput orlova okomljuju na oblasti koje su im uža specijalnost. Zanemarujući, pri tom osnovna načela enciklopedijske prezentacije materijala, oni su nezadovoljni i izvorom i količinom informacija i, naravno, njihovom klasifikacijom. Poticaj za takve kritičke opservacije, svakako, dobili su od nekih obradivača pojedinih odrednica. Na primer, unutar jedne odrednice autor je »profesorski raspričan«, dok se u drugoj odrednici, koja zahteva šire objašnjenje, sledeći autor zadovoljava samo napomenom, šturom informacijom, ili čak, samo uputnicom iako joj prema novijim istraživanjima tu nije mesto (npr. smeh – v. komika). Neujednačenost u kvalitetu obradnih odrednica uslovljena je i neadekvatnom podešenjem istih među stručnjacima. Tako se pokazalo da su najbolje obradene one koje pripadaju jednoj književno-teorijskoj oblasti ili vremenu i koju je obradivao jedan autor/stručnjak. (npr. srednji vek – Dimitrije Bogdanović). Zato je dobro što ispod svake odrednice stoje inicijali obradivača. Pre svega, zbog toga što sasvim drugačije pristupamo odrednici semiotika, koju potpisuje Novica Petković s obzirom da poznajemo njegove naučne preokupacije i nivo na kome ih osmišljava, a drugačije odrednici koja ne pripada imanentno interesovanju stručnjaka, obradivača. Naravno, i na svu sreću, ova činjenica u mnogim slučajevima pokazuje se irrelevantnom i odnosi se, najčešće, na pozitivnu stranu medalje.

Pismo Rečnika književnih termina, normalno, ujednačeno je, dok se u jezik (ekavski/ijekavski) obradivača nije diralo. Profesor dr Dragiša Živković, kao glavni i odgovorni urednik, čije su mu formalno-pravne i intelektualne kompetencije dozvoljavale uplitanje i u tu problematiku, mudro je, po našem uverenju postupio ostavljući autentične obrade pojedinih odrednica. Prigovor dr Hatidži Krnjević (na promociji Rečnika u Novom Sadu) da je šteta što se